

UDK: 372.1

Shakarjon QO'CHQAROVA,
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: qochqarovashakarjon@gmail.com

BuxDU professori, DSc A.Hamroyev taqrizi asosida

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MATN USTIDA ISHLASH ORQALI NUTQIY
KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY-AMALIY AHAMIYATI**

Аннотация

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash orqali nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Matn ustida ishlash jarayonida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, tahlil qilish va izohlash qobiliyatlarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola boshlang'ich ta'limda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va metodik yondashuvlarni tahlil qilishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, matn ustida ishlash, nutqiy kompetensiya, tahlil, ta'lim metodikasi, nazariy va amaliy ahamiyat.

**THE THEORETICAL AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF THE FORMATION OF SPEECH COMPETENCE IN
ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS BY WORKING ON THE TEXT**

Annotation

This article analyzes the theoretical and practical importance of monitoring the speech competence of students of the project by working on the text. In the process of working on the text, the development of students' oral and written speech, analysis and interpretation tools are important. This article is dedicated to the analysis of scientific research and methodical explanations of observation of speech competences in education.

Key words: Primary education, work on the text, speech competence, analysis, educational methodology, theoretical and practical significance.

**ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
ПРИ РАБОТЕ НАД ТЕКСТОМ У УЧАЩИХСЯ МЛАДШИХ КЛАССОВ**

Аннотация

В данной статье анализируется теоретическая и практическая значимость контроля речевой компетентности учащихся проекта посредством работы над текстом. В процессе работы над текстом важное значение имеет развитие устной и письменной речи учащихся, инструментов анализа и интерпретации. Данная статья посвящена анализу научных исследований и методическим объяснениям наблюдения речевых компетенций в образовании.

Ключевые слова: Начальное образование, работа над текстом, речевая компетентность, анализ, методика обучения, теоретическая и практическая значимость.

Kirish. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini shakllantirish bugungi ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi. Nutqiy kompetensiya o'quvchilarning og'zaki va yozma muloqotda erkin va to'g'ri fikr bildirish qobiliyatini rivojlantiradi. Matn ustida ishlash, o'quvchilarning o'qish, tahlil qilish, hamda fikr bildirish malakalarini rivojlantirishning asosiy usullaridan biri sifatida ko'riladi. Ushbu maqolada matn ustida ishlashning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodikasi. Boshlang'ich ta'limda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar, o'qitish uslublari va metodikalari tahlil qilinadi. Matn ustida ishlashning didaktik asoslari va amaliy ko'rsatmalar o'rganiladi. Bu jarayonlarda foydalaniladigan metodlar, jumladan, tahlil, taqqoslash, va muloqot usullari, sinovdan o'tkaziladi. Turli olimlar va tadqiqotchilarning asarlari orqali matn ustida ishlashning ta'lim jarayoniga ta'siri va o'quvchilar nutqiy kompetensiyasini shakllantirishda qo'llanilishi o'rganiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha tadqiqotlar olib borishda turli texnika va usullar qo'llaniladi. Quyida bitta matn misolida, matn ustida ishlash orqali nutqiy

kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha qo'llaniladigan metodlar va ularning amaliyotda qanday tatbiq etilishi ko'rib chiqiladi.

Tanlangan Matn: "Oltin kuz"

Matn: Kuz keldi. Daraxtlarning yaproqlari sarg'ayib, yerga to'kildi. Bog'lar va dalalar oltin tusga kirgan. Odamlar hosilni yig'ib olish bilan band.

1. Tahliliy metod

Adabiyot manbasi: Ahmedova N.ning "Boshlang'ich ta'limda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish" asarida o'quvchilar bilan matn tahlilini o'tkazishning ahamiyati ta'kidlanadi.

Amaliy misol: O'quvchilarga matn o'qitiladi va quyidagi savollar bilan tahlil qilinadi:

Kuzning kelishi bilan tabiatda qanday o'zgarishlar sodir bo'ladi?

Matndagi "oltin tus" iborasi nimani anglatadi?

Metodik qo'llanma: Ushbu savollar orqali o'quvchilarda kuz fasli haqidagi tushunchalar, obrazli fikrlash, va tafakkur qilish qobiliyatlari rivojlanadi. O'quvchilar so'z va iboralar ma'nosini chuqurroq anglashga o'rgatiladi.

2. Taqqoslash usuli. Adabiyot manbasi: Karimov A.ning "Ta'lim jarayonida matn ustida ishlashning nazariy

asoslari” kitobida matn boshqa matnlar bilan taqqoslash usuli tavsiya etilgan.

Amaliy misol: “Oltin kuz” matni boshqa fasllar haqida yozilgan qisqa matnlar bilan taqqoslanadi. Masalan, bahor haqida matn o'qib, o'quvchilardan bahor va kuz o'rtasidagi farqlarni topish so'raladi.

Metodik qo'llanma: Taqqoslash usuli orqali o'quvchilar turli fasllar haqida tushunchalarini kengaytiradi va ularning tafakkuri yanada rivojlanadi.

3. Savol-javob texnikasi

Adabiyot manbasi: Xolmatov B.ning “O'quvchilar nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning zamonaviy usullari” asarida savol-javob texnikasi bilan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Amaliy misol: O'quvchilarga matn o'qib berishdan oldin savollar beriladi, masalan: “Kuzda daraxtlar nega yaproqlarini to'kadi?” Matn o'qilgandan so'ng, berilgan savollar qayta tahlil qilinadi va javoblar bilan to'ldiriladi.

Metodik qo'llanma: Savol-javob texnikasi orqali o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish, ularning matn to'g'ri tushinishiga yordam berish va og'zaki nutqini rivojlantirish maqsad qilingan.

4. Muloqot va munozara metodikasi

Adabiyot manbasi: Usmonov S.ning “Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda didaktik yondashuvlar” asarida muloqot va munozara usuli keng qo'llanilishi haqida so'z yuritilgan.

Amaliy misol: O'quvchilar “Oltin kuz” matni asosida guruhlar bo'linadi va har bir guruh matnning turli qismlarini muhokama qiladi. Masalan, bir guruh daraxtlar va ularning yaproqlari haqida, boshqa guruh hosilni yig'ib olish jarayoni haqida suhbatlashadi.

Metodik qo'llanma: Muloqot va munozara usuli o'quvchilarni birgalikda ishlashga o'rgatadi, ularning nutqiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va mustaqil fikrlashni rag'batlantiradi.

Muhokama va natijalar. O'quvchilarni matn ustida ishlash jarayonida duch keladigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari muhokama qilinadi. Matn ustida ishlash orqali nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishning samaradorligi ko'rsatkichlari, o'qitish jarayonida kuzatilgan natijalar bilan taqqoslanadi. Maqolada tadqiqot natijalari asosida boshlang'ich sinflarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Matn ustida ishlash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishning samaradorligi, turli ilmiy tadqiqotlar va metodik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Ushbu qismda turli adabiyotlardan olingan misollar va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri muhokama qilinadi.

Ahmedova N.ning “Boshlang'ich ta'limda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish” asarida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, matn tahlili o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, “Oltin kuz” kabi oddiy matnlar ustida ishlash orqali o'quvchilar kuz faslining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi va ularni og'zaki va yozma shaklda ifoda qilishga o'rganadi. Shu orqali o'quvchilarning analitik va mantiqiy fikrlash qobiliyatlari mustahkamlanadi.

Karimov A.ning “Ta'lim jarayonida matn ustida ishlashning nazariy asoslari” kitobida taqqoslash usuli nutqiy kompetensiyani shakllantirishda samarali vosita sifatida ko'rsatilgan. Misol tariqasida, “Oltin kuz” matnini boshqa fasllar haqida yozilgan matnlar bilan taqqoslash orqali o'quvchilar fasllar o'rtasidagi farqlarni tushinishga o'rgatiladi. Taqqoslash usuli orqali o'quvchilar nafaqat matn mazmunini yaxshiroq o'zlashtiradi, balki turli holatlar bo'yicha mustaqil xulosa chiqarishni ham o'rganadi.

Savol-javob texnikasi bilan o'quvchilar e'tiborini jalb qilish Xolmatov B.ning “O'quvchilar nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning zamonaviy usullari” asarida savol-javob texnikasi o'quvchilarning matn to'g'ri tushinishlari va nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy usullardan biri sifatida ko'rsatib o'tilgan. Masalan, “Oltin kuz” matnini o'qishdan oldin beriladigan savollar o'quvchilarning e'tiborini jalb qiladi va matn mazmunini oldindan taxmin qilish imkonini beradi. Bu usul o'quvchilarning matnni anglash darajasini oshirishga yordam beradi va ularning fikrlash qobiliyatini mustahkamlaydi.

1. Digital Storytelling (Raqamli hikoya qilish)

Adabiyot manbasi: Raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonida yangi yondashuvlarni joriy etishga imkon beradi. Digital storytelling yordamida o'quvchilar “Quyoshli tong” matnini turli audio va vizual materiallar bilan boyitib, o'z hikoyalarini yaratishlari mumkin.

Amaliy misol: O'qituvchi o'quvchilarga matn o'qib beradi va ular o'z smartfonlari yoki planshetlaridan foydalanib, ertalabki tongni aks ettiruvchi rasmlar va tovushlar yordamida o'z hikoyalarini yaratadi. Bu jarayon o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va matn chuqurroq anglashga yordam beradi.

Natija: Digital storytelling orqali o'quvchilar vizual va audio materiallar yordamida matn mustaqil ravishda qayta yaratishadi, bu ularning o'quv va nutqiy qobiliyatlarini yanada rivojlantiradi.

2. Gamification (O'yinlashtirish)

Adabiyot manbasi: O'yin elementlarini ta'lim jarayoniga kiritish o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va o'rganish jarayonini yanada qiziqarli qiladi.

Amaliy misol: “Quyoshli tong” matni asosida o'yin tarzida topshiriqlar beriladi. Masalan, o'quvchilarga matn asosida qushlar, daraxtlar yoki tong haqida qisqa savollar berilib, ular to'g'ri javoblar uchun ball to'plashadi. O'yin natijasida o'quvchilar orasida sog'lom raqobat va matn yanada chuqurroq o'rganish istagi paydo bo'ladi.

Natija: Gamification yordamida o'quvchilarning matn tushunish darajasi oshadi va ular yangi bilimlarni o'yin orqali osonroq o'zlashtiradi.

3. Augmented Reality (Kengaytirilgan reallik)

Adabiyot manbasi: Kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyasi o'quvchilarni matn ko'z oldida jonlantirishga imkon beradi, bu esa ularning matnni anglash va eslab qolish qobiliyatlarini yaxshilaydi.

Amaliy misol: O'qituvchi “Quyoshli tong” matnini o'qib bergach, AR ilovasi orqali o'quvchilarga tong sahnasini jonlantiradi. Ilova yordamida o'quvchilar daraxtlar, qushlar va quyosh chiqish sahnalarini kuzatib, matn vizual ravishda tushunishadi.

Natija: AR texnologiyasi yordamida o'quvchilar matn vizual tarzda ko'rib, u bilan bevosita muloqot qilishi mumkin. Bu ularning matn mazmunini eslab qolish va anglash qobiliyatlarini oshiradi.

Yuqorida keltirilgan zamonaviy metodlar - Digital Storytelling, Gamification, va Augmented Reality - matn ustida ishlash jarayonini boyitadi va o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu metodlar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularni matn bilan interaktiv tarzda ishlashga undaydi va ularning umumiy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning matnni anglash va eslab qolish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi, bu esa ularning kelajakdagi o'quv muvaffaqiyatlarini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash orqali nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy va

amaliy ahamiyati ko'p qirrali bo'lib, uning asosiy jihatlarini quyidagilar bilan bog'liq:

Nazariy ahamiyati: Til me'yorlarini o'rgatish:

O'quvchilar matnlarni tahlil qilish va tushunish jarayonida adabiy til me'yorlari, jummalarni to'g'ri tuzish qoidalarini o'rganadilar. Masalan, hikoya yoki ertaklardan qisqa matnlarni o'qib, ularning grammatika va stilistik tuzilishini tahlil qilish orqali o'quvchilar tilda to'g'ri so'zlash ko'nikmalariga ega bo'lishadi.

So'z boyligini oshirish:

Matn ustida ishlash orqali o'quvchilarning lug'at boyligi kengayadi. Masalan, turli mavzulardagi matnlarni o'qib, yangi so'zlar va ularning ma'nolarini o'rganish o'quvchilarning so'z xazinasini boyitadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish:

Matnni tahlil qilish va unga nisbatan o'z munosabatini bildirish o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatadi. Masalan, "Qo'y va bo'ri" kabi ertaklarni o'qib, qahramonlarning fe'l-atvori haqida o'z fikrlarini bayon qilish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantiradi.

Amaliy ahamiyati: Nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish:

Matnni qayta hikoya qilish, uni muhokama qilish yoki matn asosida qisqa dialoglar tuzish o'quvchilarda og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, "Sariq devni minib" kabi matnni o'qib, qahramonlar orasidagi suhbatlarni sahnalashtirish orqali o'quvchilar nutqini jonlantirish mumkin.

Yozma nutqni rivojlantirish:

Matn asosida qisqa insho yoki mazmuniy qayta hikoya yozish o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda yordam beradi. Misol uchun, "Qizil shapkacha" ertagini o'qib, o'z nutqlari bilan qayta hikoya qilib berish orqali yozma nutq ko'nikmalari mustahkamlanadi.

Kompetensiyalarning integratsiyasi:

Matn ustida ishlash jarayonida nafaqat nutqiy, balki boshqa ko'nikmalar ham rivojlanadi. Masalan, "Bolalar uchun yozilgan kitoblarni"ni o'qish orqali o'quvchilar tarbiyaviy xulq-atvor qoidalarini o'zlashtiradi va bu bilimlarni kundalik hayotga tatbiq etishadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash orqali nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda zamonaviy metodlar o'quv jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishga yordam beradi. Quyida tavsiya etiladigan zamonaviy metodlar keltirilgan:

1. CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodi. CLIL metodi mazmun va tilni birgalikda o'rganishga qaratilgan. Bu metod orqali o'quvchilar muayyan mavzu yoki fan doirasidagi matnlarni o'qib, ularni o'zlashtiradi va shu bilan birga til ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, tabiiy fanlar, tarix yoki geografiyaga oid matnlarni o'rganish orqali o'quvchilar nafaqat fan bo'yicha bilim oladilar, balki o'z nutqiy kompetensiyalarini ham oshiradilar.

ADABIYOTLAR

- Ahmedova, N. (2020). Boshlang'ich ta'limda nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
- Karimov, A. (2018). Ta'lim jarayonida matn ustida ishlashning nazariy asoslari. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
- Xolmatov, B. (2019). O'quvchilar nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning zamonaviy usullari. Buxoro: Buxoro davlat pedagogika instituti nashriyoti.
- Usmonov, S. (2021). Nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda didaktik yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
- Robin, B. R. (2016). The Educational Uses of Digital Storytelling. In C. E. Green & J. L. Johnston (Eds.), *Handbook of Research on Digital Tools for Writing Instruction in K-12 Settings* (pp. 248-264). IGI Global.
- Gee, J. P. (2007). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan.
- Billinghurst, M., & Duenser, A. (2012). Augmented Reality in the Classroom. In *Computer* (Vol. 45, Issue 7, pp. 56-63). IEEE Computer Society.
- Mayer, R. E. (2009). *Multimedia Learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Resnick, M. (2017). *Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play*. MIT Press.
- R.Qosimova, Boshlang'ich sinflarda imlosi qiyin so'zlarni o'rgatish, T.: 1964.

2. Kolaborativ o'qitish (Collaborative Learning)

O'quvchilarni kichik guruhlariga ajratib, matn ustida birgalikda ishlash metodini qo'llash samarali hisoblanadi. Bu usul orqali o'quvchilar bir-birlaridan o'rganib, o'z fikrlarini erkin ifodalashga o'rganadilar. Masalan, bir matnni guruhlariga bo'lib, har bir guruhga matnning alohida qismini tahlil qilish topshirig'i beriladi. So'ngra ular o'z qismlarini bir-biriga tushuntirib, matnning umumiy mazmunini muhokama qilishadi.

3. Matnli rolli o'yinlar (Role-playing based on texts)

Matn asosida rolli o'yinlar o'tkazish o'quvchilarni matnga jalb qilishda juda samarali. O'quvchilar matndagi qahramonlarning rollarini ijro etish orqali ularning nutqiy ko'nikmalari rivojlanadi va o'quvchilar o'z fikrlarini ifoda qilishni o'rganadilar. Masalan, hikoya yoki ertakdan biror bir sahnani tanlab, uni sahnalashtirish orqali o'quvchilar qahramonlarning nutqini qayta o'ynaydi.

4. Interaktiv texnologiyalarni qo'llash. Elektron darsliklar, multimediyaga taqdimotlar va matnni tahlil qilish uchun maxsus dasturlar nutqiy kompetensiyalarni shakllantirishda katta yordam beradi. O'quvchilar uchun maxsus ishlab chiqilgan interaktiv o'yinlar yoki matn asosida savol-javobli videolar yordamida matnni yanada chuqurroq tushunishlari mumkin. Masalan, matnni o'qib chiqish va keyinchalik interaktiv test yoki multimedia materiallari orqali mazmunini mustahkamlash usuli.

5. Tahliliy yozuv (Analytical writing) metodi

O'quvchilarni matn tahliliga yo'naltirish orqali ularning yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Bu metodda o'quvchilar matnning mazmunini qismlarga ajratib, har bir qismini batafsil yozma ravishda tahlil qiladilar. Masalan, "Qahramonning qaysi fe'l-atvori sizga yoqdi va nima uchun?" kabi savollarga javob yozish orqali o'quvchilar o'z fikrlarini yozma nutqda to'g'ri ifoda qilishga o'rganadilar.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash orqali nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish ta'lim jarayonining muhim jihati bo'lib, bu jarayon o'quvchilarning fikrlash, tushunish va fikr bildirish qobiliyatlarini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Matn ustida ishlash metodikasi orqali o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqi sezilarli darajada yaxshilanadi. Tadqiqot natijalari ushbu yondashuvning ta'limdagi ahamiyatini tasdiqlaydi va uni keng miqyosda qo'llash zarurligini ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash orqali nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishda zamonaviy metodlar juda katta ahamiyatga ega. Digital storytelling, gamification, va augmented reality kabi zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarni dars jarayoniga yanada chuqurroq jalb qilish va ularning o'rganish jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish mumkin.